

ТЫПАЛОГІЯ КНІГАВЫДАВЕЦКІХ СУВЯЗЕЙ МІНСКА З ВІЛЬНЯЙ, ВАРШАВАЙ І ПЕЦЯРБУРГАМ (1795-1917)

Шматнацыянальныя кнігавыдавецкія тэндэнцыі, якія развіваліся ў Мінску ў 1795-1917 гг., з пункту гледжання сённяшняга дня, мы можам у цэлым разглядаць як складнікі гісторыі беларускай кніжнай культуры, як спецыфіку яе развіцця. Правамернасць вылучэння менавіта міжрэгіянальных кнігавыдавецкіх сувязей пацвярджаецца даследаваннем кнігавыдавецкіх сувязей Мінска з Вільняй, Варшавай, Пецярбургам. У сваю чаргу ў кнігавыдавецкіх сувязях паміж рэгіёнамі прасочваюцца і вылучаюцца менавіта нацыянальныя кнігавыдавецкія сувязі, звязаныя з пэўнымі нацыянальнымі групамі дадзеных рэгіёнаў, якія і выступаюць экспедыентамі кніжнай прадукцыі. Кнігавыдавецкія стасункі Мінска з Вільняй, Варшавай і Пецярбургам садзейнічалі падтрымцы, развіццю і распаўсюджанню беларускай, польскай, рускай і яўрэйскай кніжнай культуры, адукацыі, асветы і мовы нацыянальных супольнасцей горада.

На пэўных гістарычных этапах кнігавыдавецкія сувязі мелі адпаведную накіраванасць у бок аднаго з дамінуючых лакальных цэнтраў, якімі з'яўляліся сталічныя полісы. Маламагутная паліграфічная база Мінска-губернскага ў канцы XVIII - пачатку XIX ст. не задавальняла нарастаючыя кнігавыдавецкія патрэбы грамадскасці горада. Шэраг выдавецкіх праектаў рэалізоўваўся дзякуючы, у першую чаргу, трывалым кантактам Мінска з Вільняй, якая з'яўлялася гісторыка-культурным цэнтрам і цэнтрам (у тым ліку кнігавыдання) для тагачаснай Беларусі. Віленскія выдаўцы прыязджалі ў Мінск каб адабраць мясцовыя матэрыялы для іх друку ў Вільні, ажыццяўлялі фінансаванне мінска-віленскіх тыражоў (Ю. Завадскі, А. Сыркін). Мінскія аўтары таксама выступалі ініцыятарамі выдання сваіх твораў і шукалі падтрымкі ў Вільні (І. Легатовіч, В. Дунін-Марцінкевіч, С. Фялінскі, А. Машыньскі, Ф. Чапялінскі). Некаторым аўтарам мінска-віленскіх кнігавыдавецкіх праектаў аказвалі фінансавую падтрымку і мінскія выдаўцы (Ё. Дворац, браты Бейліны, А. Валіцкі).

Паліграфічная база Варшавы, як і Вільні, заставалася на першых пазіцыях па запатрабаванасці ў кнігавыданні для аўтараў з Мінска і Міншчыны (А. Плуг, Ф. Чапялінскі, У. Сыракомля, В. Пшыбора, К. Марцінкевіч, Ф. Міладоўскі, С. Манюшка і інш.). Мінска-варшаўскія выдавецка-друкарскія адносіны праявіліся ў шэрагу сумесных праектаў братоў Бейліных і С. Оргельбранда; Ф. Фалька і Г. Натансона; А. Валіцкага і А. Гебетнера, А. Вольфа і У. Ота, у якіх фінансаванне ажыццяўлялі мінскія выдаўцы². Асабліва актыўна развіваў

² Доўнар Л. І. Кнігавыдавецкія сувязі Мінска і Варшавы ў кавды XVIII - пачатку XX ст. // Матэрыялы Другіх Кніжнаўчых чытанню «Кніжная культура Рэчы Паспалітай». Мн., 2002. С. 236-243.

мінска-варшаўскія кнігавыдавецкія сувязі А. Валіцкі, ажыццяўляючы выданне нотна-музычных твораў такіх музыкантаў і кампазітараў, як В. Пшыбора, К. Марцінкевіч, С. Манюшка. Варшаўскія выдаўцы выступалі таксама пасрэднікамі ў рэалізацыі тыражоў Валіцкага, якія ён ажыццяўляў у гравёрні К. Родэра ў Лейпцыгу, які высокаякасным паліграфічным выкананнем друку прыцягваў і найбуйнейшых польскіх выдаўцоў. Так, А. Валіцкаму ўдалося выпусціць больш за 30 выданняў нотна-музычных твораў Ф. Міладоўскага, А. Грунера, С. Манюшкі.

Мінска-варшаўскія кнігавыдавецкія сувязі ў адрозненне адмінска-віленскіх грунтаваліся болей на выдавецка-друкарскім узаемадзеянні, чым на аўтарска-выдавецкім.

Увядзенне забароны на польскамоўны друк (1864), а ў 1865 г. - Часовых правіл аб цензуры і друку адбіліся і на кнігавыдавецкіх сувязях, якія ў 1865-1904 гг. мелі менш актыўны характар. Гэта з аднаго боку. Іншы бок - тое, што ў

¹ Доўнар Л. Кнігавыдавецкія сувязі Мінска і Вільні ў XIX - пачатку XX ст. // Гісторыя, культуралогія, мастацтвазнаўства: Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў. Мн., 2001. С. 225-233.

Мінску наладжваецца і развіваецца свая разгалінаваная структура кнігавыдання: прыватная, грамадская, дзяржаўная. Праўда, можна адзначыць асобныя праекты мінскіх кнігароў Б. Гаралзенскага, Е. Фрэнкеля і аўтараў - св. Анастасія, С. Казлоўскага, Д. Бохана па фінансаванні рускамоўных накладаў у Вільні.

Асноўны ж кірунак кнігавыдавецкіх сувязей у тэты час - супрацьстаянне цензурнаму ўціску. Сведчаннем гэтаму з'яўляюцца кнігавыдавецкія праекты 1880—1890-х гг. мінскіх кнігароў З. Савіцкай, Я. Філіповіча-Дубовіка, В. Макоўскага, якія ажыццявілі выданне польскамоўных твораў у варшаўскіх друкарнях Я. Сікорскага, А. Каўтца, Гебетнера і Вольфа, М. Арцта. Гэта былі мастацкія творы Ю. Крашэўскага, Б. Адамовіча, Ю. Вяжбіцкага, Я. Лучыны, гістарычныя - Х. Паяты (К. Скірмунт), У. Загорскага.

Варшава (а праз яе - Кракаў) і Пецябург становяцца асноўнымі цэнтрамі па выданні беларускамоўных твораў аўтараў з Мінска. Нацыянальныя беларускія ініцыятывы ў польскім кнігавыданні былі асабліва інтэнсіўнымі ў 1890-я гг. - выданні твораў Ф. Багушэвіча, М. Федароўскага, беларускамоўныя пераклады М. Фальскага. Што тычыцца апошняга, то мінская грамадскасць ахвяравала на выданне яго беларускамоўных твораў пэўныя сродкі³.

Кнігі на розных нацыянальных мовах было лягчэй і танней выдаць у Пецябургу ці Маскве, дзе дзякуючы адмене папярэдняй цензуры складваліся больш спрыяльныя ўмовы для развіцця паліграфічнай і кнігавыдавецкай базы⁴.

³ Александрович С. Х. Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX - пачатку XX стагоддзя. Мн., 1971.

⁴ Блюм А. В. Цензура // Книга: Энцыкл. М., 1999. С. 698.

У 1870-1880-я гг. Пецярбург і Мінск становяцца цэнтрамі народніцкага руху і яго нелегальнага друку на рускай і беларускай мовах («Чорны перацзел»). У 1890-х гг. услед за нелегальнымі мінска-пецярбургскімі кнігавыдавецкімі сувязямі праяўляюцца і легальныя, вынікам чаго былі тры кнігі на беларускай мове А. Ельскага, выдадзеныя ў пецярбургскіх друкарнях Е. Еўдакімава, і Г. Бернштэйна. На пачатку ХХ ст., у 1902 г., у Пецярбургу ўзнікае першае беларускае выдавецтва «Круг беларускай народнай прасветы і культуры», заснавальнікамі якога сталі браты Луцкевічы і В. Іваноўскі. Яны супрацоўнічалі з віленскім друкаром К. Пянткоўскім. У 1903 г. тут выйшла «Вязанка» Я. Лучыны, а ў 1904 г. - «Казкі», «Калядная пісанка», «Велікодная пісанка».

1905-1917 гг. сталі для Мінска гадамі адраджэння разнамоўнага кнігавыдання ў сувязі з уводжаннем у дзеянне дазволу друкаваць на мясцовых мовах (1905) і адменай папярэдняй цензуры (1906)⁵.

Адначасова са значным колькасным ростам рускамоўнага кнігавыдання (у 1,4 раза) у Мінску з'яўляюцца і перакладныя выданні на рускую мову (з латыні), выходзяць яўрэйскамоўныя і польскамоўныя выданні, пачынае развівацца беларускамоўнае кнігавыданне.

У гэты час назіраецца і актывізацыя кнігавыдавецкіх сувязей, якія былі накіраваны на падтрымку нацыянальных асяродкаў горада. У Мінску пачынаюць дзейнасць выдавецкія таварыствы «Культура» («*Kultur*») (1905), «Минчю» (1906), Польская выдавецкая суполка (1916), Таварыства польскіх вайсковых ведаў (*Towarzystwo Polskiej Wiedzy Wojskowej*) (1917), дзякуючы якім падтрымліваліся і развіваліся нацыянальныя кнігавыдавецкія сувязі. Так, дзейнасць выдавецтва «Культура» была звязана з «Выдавецкай друкарняй» у Варшаве, а таксама друкарнямі Ш. Дойчэра і І. Фішэра ў Кракаве, якія рэалізавалі каля 40 супольных праектаў па выданні арыгінальных і перакладных твораў на ідыш і іўрыце І. Пераца, А. Чэхава, У. Гаршына, Ш. Аша, У. Караленкі, Тана і інш.

Большасць мінскіх польскамоўных выданняў 1905-1917 гг. - гэта таксама выданні па супольных мінска-віленска-варшаўскіх праектах. Сярод іх - аўтарскія тыражы А. Ельскага, В. Макоўскага; выдавецкія - рэдакцыі тыднёвіка «*Nad Wisloczq*», Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі, Таварыства дабрачыннасці і інш. Адным з самых актыўных уцэльнікаў сумесных віленска-мінскіх праектаў быў уладальнік кнігарняў у Вільні і Мінску В. Макоўскі, які ажыццяўляў друк сваіх накладаў у віленскіх тыпографавых Ю. Завадскага, І. Блюмовіча, М. Рома, Э. Навіцкага, друкарні «Зніч» («*Znicz*»); у варшаўскіх - П. Ляскаўэра. Найбольшы ўздым менавіта мінска-варшаўскіх кнігавыдавецкіх сувязей адзначаецца ў 1917 г., калі ў Мінску дзейнічае рэдакцыя Таварыства польскіх вайсковых ведаў, якая пад кіраўніцтвам Г.

⁵ Блюм А. В. Цензура // Книга: Энцикл. М, 1999. С. 698.

Багінскага выдавала вучэбную, навукова-папулярную і даведачную літаратуру ў серыях «*Biblioteka Wiadomosci Wojskowych*» і «*Ksiąznicza żołnierza polskiego im. Tadeusza Kosciuszki*». Друк ажыццяўляўся ў друкарні таварыства «Аб'яднанне» («*Zjednoczenie*»).

Беларускамоўныя кнігавыдавецкія сувязі 1905-1917 гг. актыўна развіваліся паміж Мінскам і Пецяўбургам, а таксама паміж Мінскам і Вільняй у плане арганізацыі беларускіх выдавецтваў: «Загляне сонца і ў наша аконца», «Наша ніва», «Беларускае выдавецкае таварыства», «Саха», «Наша хата», «Палачанін», якія наладжвалі вышавецка-друкарскую работу з віленскімі друкарнямі М. Кухты, «Зніч», «Прамень», пецяўбургскімі - К. Пянткоўскага, Ю. Эрліха; развівалі выдавецка-кнігагандлёвыя ўзаемасувязі па распаўсюджванні беларускамоўных выданняў у Мінску (кнігарні Б. Адамовіча, В. Макоўскага, Я. Філіповіча-Дубовіка). Можна таксама адзначыць і аўтарска-выдавецкае супрацоўніцтва па выданні беларускамоўнай літаратуры - да прыкладу А. Ельскага і Э. Навіцкага (два віленскія выданні 1906 і 1908 гг.). А. Паўловіча. Акрамя аўтарскіх тыражоў, такія выдаўцы, як Т. Гардзьякоўская (у Вільні і Мінску), А. Грыневіч (у Пецяўбургу) фінансавалі пэўныя беларускія творы.

Такім чынам, можна адзначыць, што для мінскіх кнігавыдавецкіх сувязей найбольш характэрна пэўная скіраванасць у бок менавіта сталічных, гісторыка-культурных, дзяржаўных цэнтраў, якімі з'яўляліся Вільня, Варшава і Пецяўбург. Што датычыць мінскіх беларускамоўных кнігавыдавецкіх сувязей, то нягледзячы на развіццё ўласнай паліграфічнай і выдавецкай базы ў горадзе, назіраецца найбольшая канцэнтрацыя беларускамоўнага кнігавыдання ў Вільні і Пецяўбургу, якое падтрымлівалася менавіта з Мінска. Гэтага нельга сказаць аб польскамоўным ці ўкраінскамоўным кнігавыданні, падтрымка якога наадварот ішла з Варшавы ці Вільні і была скіравана ў Мінск, да адпаведных нацыянальных асяродкаў горада. Відавочна, што кнігавыдавецкія сувязі паслужылі значным стымулам для развіцця нацыянальных культурных асяродкаў.

Разгляджання кнігавыдавецкія сувязі дазваляюць выдзеліць некалькі іх узроўняў, якія характарызуюць пэўны тып кнігавыдавецкіх сувязей. Першы ўзровень - *міжрэгіянальны*, на якім асноўнай з'яўляецца нацыянальная характарыстыка. Другі ўзровень — *культурны*, ён звязаны з рознымі тыпамі актыўнасці, накіраванасці і ўплыву пэўнага лакальнага рэгіёну. На трэцім, *камунікацыйным*, узроўні вылучаюцца наступныя тыпы кнігавыдавецкага супрацоўніцтва: аўтарска-выдавецкі, выдавецка-друкарскі, выдавецка-кнігагандлёвы. І нарэшце, чацвёрты, *колькасна-якасны*, узровень вызначаюць непасрэдна кніжныя выданні. Іх характарыстыкамі з'яўляюцца юлькасная, моўная, функцыянальная, тэматыка-тыпалагічная, паліграфічна-афармленчыя, рэдакцыйна-выдавецкая якасці.

Такім чынам, мінскія кнігавыдавецкія сувязі ўяўляюць сабой разнабаковыя, шматузроўневыя тыпы сувязей. Разглядаючы міжрэгіянальныя

кнігавыдавецкія сувязі, у нашым выпадку Мінска і Вільні, Мінска і Варшавы, Мінска і Пецярбурга, неабходна адзначыць, што яны абумоўлены характарызуецца гісторыка-эканамічным, нацыянальна-культурным узаемадзеяннем, супрацьстаяннем цензурнаму ўціску.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ